

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα ελληνικά πανεπιστήμια εδώ και καιρό είναι προσανατολισμένα, και εν πολλοίς περιορισμένα, στη διδασκαλία των αρχαίων γλωσσών της Μεσογείου (αρχαία ελληνικά, λατινικά, βιβλικά Εβραϊκά), με μόνη εξαίρεση το Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών στη Ρόδο που προσφέρει διδασκαλία αιγυπτιακών ιερογλυφικών. Πολύ προσφάτως, έγινε ένα ελπιδοφόρο άνοιγμα από διάφορα τμήματα και εργαστήρια του ΕΚΠΑ (Ιστορικό-Αρχαιολογικό και Θεολογίας) σε γλώσσες όπως η χεττιτική, η συριακή αραμαϊκή, η κοπτική και η παλαιο-αρμένικη. Οι υπόλοιπες αρχαίες γλώσσες της ευρύτερης Εγγύς Ανατολής και Ασίας, όπως η σουμεριακή, η ακκαδική, η σανσκριτική, η ουγκαριτική, η αρχαία νοτιο-αραβική και η κλασική αιθιοπική ακόμη δεν έχουν εισέλθει στα πανεπιστήμιά μας, παρότι σε πανεπιστήμια του εξωτερικού υπάρχουν ένα σωρό ξεχωριστά Τμήματα Ασσυριολογίας, Ινδολογίας και μελέτης των πολιτισμών της αρχαίας Αραβικής Χερσονήσου και της ανατολικής Αφρικής. Την ίδια στιγμή που προκηρύσσονται ένα σωρό ερευνητικά προγράμματα και που πραγματοποιούνται παγκοσμίως ένα σωρό επιστημονικά συνέδρια, τα οποία εστιάζουν στις σχέσεις της αρχαίας Μεσογείου με τους πολιτισμούς της αρχαίας Εγγύς Ανατολής, οι Έλληνες φοιτητές και ερευνητές υστερούν στις συγκεκριμένες συζητήσεις, και αν τύχει ποτέ να συμμετάσχουν, το κάνουν συνήθως χωρίς να έχουν τη δυνατότητα μελέτης του πρωτοτύπου κειμένου των αρχαίων ανατολικών πηγών.

Το παρόν εγχειρίδιο εισαγωγής στην αρχαία ακκαδική γλώσσα, το οποίο στην πραγματικότητα είναι ένα εγχειρίδιο ακκαδικής γραμματικής, προσπαθεί να καλύψει ένα μέρος αυτού του σημαντικού ερευνητικού κενού. Η ακκαδική γλώσσα είναι η πιο σημαντική γλώσσα της αρχαίας Μεσοποταμίας, παρακλάδια της οποίας αποτελούν η βαβυλωνιακή και η ασσυριακή γλώσσα. Η γραμματική αυτή, μέσα από 32 μαθήματα, σκοπεύει να μυήσει τον αναγνώστη στις ιδιομορφίες της αρχαιότερης σημιτικής γλώσσας που γνωρίζουμε και της σφηνοειδούς γραφής της, δίνοντας έτσι για πρώτη φορά τη δυνατότητα σε ελληνικό φοιτητικό κοινό αλλά και σε κάθε άλλον ενδιαφερόμενο να μετέχει σε συζητήσεις που αφορούν τις σχέσεις της αρχαίας Μεσογείου και Ελλάδας με την αρχαία Μεσοποταμία. Εκατομμύρια πινακίδες σφηνοειδούς γραφής έχουν έρθει στην επιφάνεια από την αρχαιολογική σκαπάνη και λόγω έλλειψης ατόμων ικανών να τις διαβάσουν, πιάνουν σκόνη σε αποθήκες μουσείων.

Ως ερευνητής με σπουδές τριών χρόνων πάνω στην ακκαδική γλώσσα στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο Ιεροσολύμων και με πάνω από πέντε χρόνια συνολική ενασχόληση και εξοικείωση με το αντικείμενο, έκρινα ότι η συγγραφή μιας γραμματικής της ακκαδικής γλώσσας στα ελληνικά, θα ήταν η καλύτερη συνεισφορά προς τους Έλληνες συμφοιτητές και συναδέλφους που μπορεί να ενδιαφέρονται να μελετήσουν την αρχαία Μεσοποταμιακή ζωή και σοφία αλλά που μέχρι και τη συγγραφή αυτής της γραμματικής, ήταν αναγκασμένοι είτε να φεύγουν στο εξωτερικό προκειμένου να τη διδαχθούν είτε να διαβάζουν γραμματικές γραμμένες σε άλλες γλώσσες. Το Βαβυλωνιακό Έπος της Δημιουργίας «Ενούμα Έλις», το Έπος του Γκιλγκαμές, το Έπος του Ατραχάσις, οι διηγήσεις για τον Φτωχό της Νιπούρ, όλα αυτά τα συναρπαστικά κείμενα που αποτελούν μερικές από τις πιο αρχαίες λογοτεχνικές συνθέσεις που μας έχουν διασωθεί, θα είναι εφικτό πλέον, μέσω της βοήθειας της παρούσας γραμματικής, να μελετηθούν στην πρωτότυπη μορφή τους από Έλληνες ερευνητές.

Η γραμματική αυτή προορίζεται και ως διδακτικό εγχειρίδιο για τη διδασκαλία της ακκαδικής γλώσσας. Το εγχειρίδιο είναι γραμμένο με τρόπο απλό και εισαγωγικό, απευθυνόμενο σε κάθε πιθανό αναγνώστη, ο οποίος δεν έχει ιδέα από την ακκαδική γλώσσα ή από άλλες σημιτικές γλώσσες, προσπαθώντας να τον βοηθήσει βήμα βήμα να κατανοήσει τις ιδιομορφίες της. Η ακκαδική γλώσσα δεν είναι μια εύκολη γλώσσα. Άλλωστε κάθε αρχαία γλώσσα, ως απορρέουσα από πολύ αρχαιότερες μορφές κοινωνίας, έχει πάντα τις δυσκολίες της. Η εκμάθησή της όμως είναι ένας εφικτός στόχος και ελπίζω η γραμματική αυτή να συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην κατάκτησή του. Επειδή μια ολιστική διδασκαλία της ακκαδικής γλώσσας δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στην εκμάθηση της γραμματικής και του συντακτικού της αλλά και στην εκμάθηση της σφηνοειδούς γραφής, έπειτα από κάθε τριάδα μαθημάτων γραμματικής, παρεμβάλλεται μάθημα αφιερωμένο στην εκμάθηση της σφηνοειδούς. Παρότι τα διάφορα κεφάλαια αυτής της γραμματικής μπορούν να διαβαστούν αποσπασματικά και με όποια σειρά βολεύει τον αναγνώστη, η συμβουλή του συγγραφέα είναι να διαβαστούν με τη σειρά του πίνακα περιεχομένων, διότι η ταξινόμησή τους έγινε με τρόπο που να διευκολύνει τη μετάβαση απ' τη μια θεματική στην άλλη.

Για τη μετάφραση γλωσσολογικών όρων, στηρίχτηκα σχεδόν αποκλειστικά στο ηλεκτρονικό γλωσσολογικό λεξικό του Γιώργου Ξυδόπουλου. Επειδή όμως η ακκαδική γλώσσα είναι μια γλώσσα που ανήκει στη σημιτική οικογένεια, πολύ συχνά εμπεριέχει γλωσσολογικούς όρους που

δεν έχουν κάποια καθιερωμένη μετάφραση στην ελληνόφωνη γλωσσολογική ορολογία, η οποία είναι κυρίως βασισμένη στις Ινδο-Ευρωπαϊκές γλώσσες. Σε αυτές τις περιπτώσεις εφηύρα ο ίδιος μεταφράσεις τους άλλοτε δίνοντας στα ελληνικά μια ακριβή μετάφραση του αγγλικού τους ονόματος και άλλοτε ονοματίζοντάς τες με βάση την κύρια λειτουργία τους (η οποία μπορεί να μην αποτυπώνεται στο όνομά τους).

Θα ήθελα να ευχαριστήσω από βάθους καρδιάς τους καθηγητές μου Elnathan Weissert, Nathan Wasserman, Uri Gabbay και Wayne Horowitz, από το Εβραϊκό Πανεπιστήμιο Ιεροσολύμων, από τους οποίους διδάχθηκα την ακκαδική και τη σουμεριακή γλώσσα και οι οποίοι με βοήθησαν σε σχετικές απορίες κατά τη συγγραφή του παρόντος πονήματος.

Ευχαριστίες αξίζουν και στον καθηγητή μου Μιλτιάδη Κωνσταντίνου, Ομότιμο Καθηγητή Παλαιάς Διαθήκης και βιβλικής εβραϊκής γλώσσας στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ., ο οποίος ήταν ο κύριος εμπνευστής στην ενασχόλησή μου με τους πολιτισμούς και τις γλώσσες της αρχαίας Μεσοποταμίας.

Την ώθηση για σπουδές αρχαίων γλωσσών στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο Ιεροσολύμων, η οποία αποδείχθηκε τεράστιας σημασίας για την ακαδημαϊκή μου καριέρα και απέφερε μόνο θετικούς καρπούς, την οφείλω αποκλειστικά στην Χρυσούλα Παπαδοπούλου, καθηγήτρια της σύγχρονης εβραϊκής γλώσσας στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ., η οποία με ενημέρωσε για τις σχετικές υποτροφίες και με στήριξε σε όλες τις σχετικές διαδικασίες.

Θα ήθελα επίσης να εκφράσω την αμέριστη ευγνωμοσύνη μου προς τον Καθηγητή Ιωάννη Κωνσταντάκο, Καθηγητή αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο Τμήμα Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, ο οποίος με βοήθησε σε μια σειρά από πρακτικά προβλήματα που αντιμετώπισα κατά τη συγγραφή ενός εγχειριδίου γραμματικής.

Επιπλέον, δεν γίνεται να μην αποδοθούν ευχαριστίες στους μαθητές μου, κατά την πρώτη online διδασκαλία της ακκαδικής γλώσσας, οι οποίοι με παρατηρήσεις τους με βοήθησαν να κάνω ορισμένες διορθώσεις στον τρόπο γραφής και να προσθέσω περισσότερη σαφήνεια στις επεξηγήσεις. Ιδιαίτερες ευχαριστίες κατευθύνονται προς τον κ. Γιώργο Σταυρόπουλο-Γιουσπάσογλου, Καθηγητή του Τμήματος Θεολογίας ΕΚΠΑ, ο οποίος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη της παρούσας δημοσίευσης.

Ευχαριστώ θερμά τον κ. Γιώργο Χατζηιακώβου και τις εκδόσεις «Αρμός» για την απόφασή τους να φιλοξενήσουν το βιβλίο μου στις εκδόσεις τους και τις γραφικές τέχνες «Φοινίκη» που βοήθησαν στην τελική διαμόρφωσή του.

Τέλος, άπειρες ευχαριστίες αρμόζουν στα μέλη της οικογένειάς μου, τα οποία ανέχθηκαν επί μακρόν την παραμέληση, όσο ήμουν κυριολεκτικά αφοσιωμένος στις έρευνές μου και στη συγγραφή αυτής της απαιτητικής γραμματικής.

ΜΑΘΗΜΑ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ ΚΑΙ ΣΤΗ ΣΦΗΝΟΕΙΔΗ ΓΡΑΦΗ

Η κατανόηση μιας γλώσσας, αρχαίας ή σύγχρονης, είναι άμεσα συνδεδεμένη με τον πολιτισμό στον οποίο ανήκει. Μια γλώσσα δεν είναι ποτέ αποκομμένη από τον πολιτισμό και τους ανθρώπους που τη χρησιμοποιούν ή τη χρησιμοποιούσαν. Σε αυτό το σημείο εμφανίζεται ένας ιδιότυπος κύκλος: η εκμάθηση μιας γλώσσας σε βοηθάει να κατανοήσεις καλύτερα έναν πολιτισμό και η κατανόηση ενός πολιτισμού σε βοηθάει να κατανοήσεις καλύτερα τη γλώσσα του. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αυτή η εισαγωγή στην ακαδική γλώσσα κρίθηκε σκόπιμο να ξεκινήσει με μια γενική εισαγωγή στον ακαδικό πολιτισμό και στην ιστορία της αρχαίας Μεσοποταμίας εν γένει.

Λόγω της φύσης του μαθήματος, το οποίο θα είναι πρωτίστως μάθημα γλώσσας, δεν είναι εφικτό να γίνει εκτεταμένη ανάλυση των μη γλωσσικών πληροφοριών που θα παρουσιαστούν εδώ. Η εξοικείωση όμως του αναγνώστη με βασικές πτυχές της αρχαίας Μεσοποταμίας θα είναι σίγουρα ωφέλιμη για τα όσα θα ακολουθήσουν.

Όταν κάποιος αναφέρεται σε έναν πολιτισμό, το πρώτο πράγμα που θα πρέπει να κάνει, είναι να τον τοποθετήσει γεωγραφικά και χρονικά. Πού έδρασε ο εν λόγω πολιτισμός; Και για ποια εποχή μιλάμε; Αναφερθήκαμε σε πολιτισμούς της Αρχαίας Μεσοποταμίας. Πού βρίσκεται, λοιπόν, η αρχαία Μεσοποταμία;

1) Γεωγραφία

Ως Μεσοποταμία σήμερα κατανοούμε την περιοχή που εκτείνεται ανάμεσα στον Ευφράτη και στον Τίγρη ποταμό. Με σημερινούς όρους, αναφερόμαστε σε ένα μεγάλο μέρος του σημερινού Ιράκ. Ωστόσο, οι γεωγραφικοί όροι στην αρχαιότητα σπανίως ήταν εντελώς αυστηροί. Έτσι, παρότι ο όρος Μεσοποταμία αναφερόταν συνήθως στην περιοχή ανάμεσα στα δύο παραπάνω ποτάμια, ο όρος αυτός ενίοτε συμπεριελάμβανε και περιοχές που βρίσκονταν εκτός των δύο ποταμών· περιοχές που σήμερα ανήκουν στο δυτικό Ιράν, στην ανατολική Συρία ή και στην ανατολική Τουρκία.

Σε αυτό το σημείο έρχεται στην επιφάνεια ένα ακόμη πρόβλημα. Παρότι ο συγκεκριμένος όρος κατανοήθηκε από ύστερους Έλληνες συγγραφείς ως αναφερόμενος σε δύο ποτάμια, αν αναζητήσει κανείς τις απαρχές του όρου, παρατηρεί ότι το περιεχόμενό του δεν φαίνεται να ήταν πάντα αυτό.

2) Η ιστορία του ονόματος

Το όνομα «Μεσοποταμία» έχει διαυγή ετυμολογική προέλευση. Πρόκειται για ένα σύνθετο όνομα αποτελούμενο από το ελληνικό επίθετο «μέσος» και το ουσιαστικό «ποταμός». Είναι δηλαδή μια περιοχή που βρίσκεται μέσα ή στο μέσο κάποιου ποταμού ή ποταμών. Σε ύστερες ελληνικές πηγές, ωστόσο, όπως στον Αρριανό, διαβλέπουμε πως ο όρος αυτός κατανοείται ρητώς ως αναφερόμενος στην περιοχή ανάμεσα στους ποταμούς Ευφράτη και Τίγρη και έτσι τον χρησιμοποιούμε εν πολλοίς μέχρι σήμερα.

Υπάρχει αρκετή συμφωνία ανάμεσα στους ερευνητές ότι το όνομα αυτό, παρότι αρκετά διαδεδομένο στην ελληνική του μορφή, έχει σημιτική προέλευση, δηλαδή προέκυψε ως μεταφραστικό δάνειο (*calque*) από κάποια αρχαία σημιτική γλώσσα. Ο πρώτος που επιχείρησε μια εκ βάθους διερεύνηση της προέλευσης του όρου Μεσοποταμία ήταν ο Jacob Finkelstein, Καθηγητής Ασσυριολογίας στο πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας στο Μπέρκλεϋ, ο οποίος σε ένα σημαντικό άρθρο του 1962, κατέληξε στο συμπέρασμα πως η ίδια λογική που κατανοεί τον όρο ως αναφερόμενο σε «περιοχή εν μέσω ποταμού» συναντάται σε πολύ αρχαιότερα βαβυλωνιακά κείμενα.¹ Για παράδειγμα, σε νομικά συμβόλαια της Αρχαίας Βαβυλωνιακής Περιόδου (19^{ος}-16^{ος} αιώνας π.Χ.) χρησιμοποιείται για την ίδια γεωγραφική τοποθεσία ο όρος *birīt nārim*,² ο οποίος σημαίνει επακριβώς «(η περιοχή) ανάμεσα/στο μέσο ποταμού».

Ο Finkelstein όμως διαπίστωσε ένα πρόβλημα. Η βαβυλωνιακή λέξη «*nārim*», που δηλώνει το «ποτάμι» είναι ενικού αριθμού, δηλαδή πρόκειται για «περιοχή στο μέσο (ενός) ποταμού» και δεν γίνεται λόγος για δύο ποτάμια. Από τον τρόπο που χρησιμοποιείται η συγκεκριμένη φράση φαίνεται ότι το ποτάμι αυτό είναι ο Ευφράτης και άρα δεν υπάρχει κάποια σύνδεση με τον Τίγρη ποταμό. Κατά συνέπεια, η έρευνά του τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι η αρχική μορφή του ονόματος της περιοχής που μας

¹ J. J. Finkelstein, "Mesopotamia," *Journal of Near Eastern Studies* 21/2 (1962): 73-92. Οι παρακάτω πληροφορίες περί του ονόματος είναι παρμένες απ' το κατατοπιστικό άρθρο του Finkelstein.

² *Birīt nārim*: Από τη βαβυλωνιακή πρόθεση «*birīt*» που σημαίνει «ανάμεσα, εν μέσω» και το ουσιαστικό «*nārum* (=ποτάμι)» σε γενική πτώση ενικού αριθμού.

ενδιαφέρει, δεν είχε να κάνει με δύο ποτάμια αλλά με ένα και ότι ο βασικός ποταμός που αποτελούσε ορόσημο της περιοχής ήταν αρχικώς ο Ευφράτης και όχι ο Τίγρης. Ο Finkelstein, προσπαθώντας να εξηγήσει το πώς γίνεται να βρίσκεται μια περιοχή ανάμεσα ή στο μέσον ενός ποταμού, παρατήρησε στον χάρτη ότι ο ποταμός Ευφράτης σε ένα σημείο του σχηματίζει μια μεγάλη καμπή. Ακόμη παρατήρησε ότι η χρήση του όρου *birīt nārim* στις πηγές, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων, αφορούσε περιοχές που βρίσκονταν εντός αυτής της καμπής ή στα όριά της. Αυτή η καμπή παρότι ήταν καμπή ενός και μόνου ποταμού, έδινε ίσως την εντύπωση σε ξένους πως η γη εντός της βρισκόταν στο μέσον δύο ποταμών. Ίσως αυτός να είναι ο λόγος, όπου ο όρος «Μεσοποταμία», στις μη μεσοποταμιακές πηγές, συνδέθηκε σταδιακά με δύο ποτάμια.

Birīt Nārim
Finkelstein 1962: 82.

Σε ύστερες εποχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ., αυτή η αρχική σημασία του ονόματος *birīt nārim* φαίνεται να λησμονήθηκε ή να παρεννοήθηκε από άλλους σημιτικούς λαούς, οι οποίοι παρατήρησαν τη σημαντικότητα του ποταμού Τίγρη για την ίδια γεωγραφική περιοχή. Σε ένα πολύ σημαντικό αιγυπτιακό κείμενο του 15ου αιώνα π.Χ., με τίτλο *Η βιογραφία του Αχμοση*,

υιού της *Εμπάνα*, στο οποίο περιγράφεται η εκστρατεία του Φαραώ Τούθμωση Α' σε εδάφη της Μεσοποταμίας, η τελευταία δηλώνεται με τη λέξη *nh3ryn3* (ναχαραγίνα)· λέξη μη αιγυπτιακής αλλά σημιτικής προέλευσης. Η λέξη αυτή αντιστοιχεί στην αραμαϊκή φράση *byn naharyn* που εμφανίζεται για να δηλώσει τη Μεσοποταμία προς τις αρχές της πρώτης χιλιετίας π.Χ. Τόσο η αιγυπτιακή όσο και η αραμαϊκή λέξη φαίνεται να εμφανίζουν το ουσιαστικό «*nahar* (=ποτάμι)» σε μορφή δυϊκού αριθμού και άρα μιλούν για δύο ποτάμια. Η εμφάνιση της συγκεκριμένης μορφής στην αιγυπτιακή γλώσσα, η οποία προηγήθηκε χρονικά της αραμαϊκής, αποτελεί ένδειξη πως κάποια προ-αραμαϊκή σημιτική γλώσσα με την οποία οι Αιγύπτιοι ήρθαν σε επαφή, ήταν αυτή που επηρέασε τους Αιγύπτιους στο να κατανοούν τη Μεσοποταμία ως περιοχή ανάμεσα σε δύο ποτάμια και όχι εν μέσω ενός ποταμού. Αντίστοιχη είναι και η βιβλική λέξη για τη Μεσοποταμία *ʿAram Nahārayīm* όπου πάλι το ίδιο ουσιαστικό φαίνεται να βρίσκεται στον δυϊκό αριθμό.

Από αυτήν την αραμαϊκή ερμηνεία του ονόματος για τη Μεσοποταμία φαίνεται να επηρεάστηκαν και οι Έλληνες, οι οποίοι κατανόησαν τη Μεσοποταμία ως περιοχή ανάμεσα σε δύο ποταμούς, τον Ευφράτη και τον Τίγρη. Η αραμαϊκή γλώσσα ήταν η *lingua franca* της Περσικής Αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών, οπότε όταν ο Αλέξανδρος έφτασε στην Περσία, πρέπει να ήρθε σε επαφή με αυτήν την ιδέα. Ο πρώτος Έλληνας συγγραφέας που αναφέρεται ρητώς στη Μεσοποταμία ως περιοχή ανάμεσα στον Ευφράτη και τον Τίγρη είναι ο Αρριανός στο έβδομο βιβλίο του έργου του *Αλεξάνδρου Ανάβασις*:

Αλεξάνδρου Ανάβασις 7.7.3: Τῶν γὰρ δὴ ποταμῶν τοῦ τε Εὐφράτου καὶ τοῦ Τίγρητος, οἱ τὴν μέσσην σφῶν Ἀσσυρίαν ἀπείργουσι, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα Μεσοποταμία πρὸς τῶν ἐπιχωρίων κληῖζεται, ὁ μὲν Τίγρης πολὺ τι ταπεινότερος ῥέων τοῦ Εὐφράτου διώρυχάς τε πολλὰς ἐκ τοῦ Εὐφράτου ἐς αὐτὸν δέχεται καὶ πολλοὺς ἄλλους ποταμοὺς παραλαβὼν καὶ ἐξ αὐτῶν αὐξηθεὶς ἐσβάλλει ἐς τὸν πόντον τὸν Περσικόν, μέγας τε καὶ οὐδαμοῦ διαβατὸς ἔστε ἐπὶ τὴν ἐκβολήν, καθότι οὐ καταναλίσκεται αὐτοῦ οὐδὲν ἐς τὴν χώραν.

Ο Αρριανός χρονολογείται γύρω στον 2^ο αιώνα μ.Χ. και υπάρχουν συγγραφείς πριν απ' αυτόν που χρησιμοποιούν το όνομα Μεσοποταμία αλλά γνωρίζουμε με πλήρη βεβαιότητα ότι ο Αρριανός αντλούσε υλικό από πηγές σύγχρονες της εποχής του Αλεξάνδρου, οπότε αυτό τον καθιστά ως την αρχαιότερη ελληνική πηγή που αναφέρεται στο όνομα «Μεσοποταμία». Έναν αιώνα μετά τον Αλέξανδρο, όταν επί της βασιλείας του Πτολεμαίου Β'

του Φιλιάδελφου πραγματοποιήθηκε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου η ελληνική μετάφραση της Βίβλου, η οποία αποδίδεται παραδοσιακά στους Εβδομήκοντα, οι Έλληνες μεταφραστές αντιστοίχησαν το εβραϊκό όνομα 'Āgam Nahārayīm με το ελληνικό όνομα Μεσοποταμία, ωθώντας έτσι στην περαιτέρω καθιέρωση αυτής της αντίληψης. Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η ιστορία αυτού του τόσο ενδιαφέροντος ονόματος.

Σε αυτό το σημείο όμως, πρέπει να γίνει μια μεθοδολογική παρατήρηση: Το ότι ο όρος Μεσοποταμία αναφερόταν στις παραπάνω τοποθεσίες, δεν σημαίνει ότι όλες τους είχαν ή μοιράζονταν (πάντα) τον ίδιο πολιτισμό. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχει ένας λαός ή πολιτισμός της Μεσοποταμίας. Υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί λαοί και πολιτισμοί της Μεσοποταμίας. Η Μεσοποταμία είναι μια γεωγραφική περιοχή στην οποία συγκατοικούσαν και εναλλάσσονταν πολλές διαφορετικές δυνάμεις.

3) Χρονικό πλαίσιο και πολιτισμοί της αρχαίας Μεσοποταμίας

Το χρονικό πλαίσιο είναι στενά συνδεδεμένο με τους λαούς που κατοίκησαν, κατέκτησαν και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Μεσοποταμίας. Σε αδρές γραμμές, η ιστορία των πολιτισμών της Μεσοποταμίας ξεκινάει γύρω στην έκτη χιλιετία π.Χ. και φτάνει ως τον έβδομο αιώνα μ.Χ.. Είναι χρήσιμο για τον αναγνώστη να γίνει μια σύντομη παρουσίαση των βασικών πολιτισμών που πέρασαν απ' τη συγκεκριμένη τοποθεσία.

Παρότι γνωρίζουμε ότι τα εδάφη του αρχαίου Ιράκ κατοικούνταν ήδη από την παλαιολιθική περίοδο και ότι συγκεκριμένα κατοικήθηκαν από πολλές διαφορετικές ομάδες ανθρώπων, αν θέλουμε να μιλήσουμε για οργανωμένο πολιτισμό, τότε ο πρώτος οργανωμένος πολιτισμός της Μεσοποταμίας κάνει την εμφάνισή του γύρω στα τέλη της έκτης χιλιετίας π.Χ. και είναι οι καλούμενοι Ουμπαΐδες ('Ubaid), οι οποίοι ονομάστηκαν έτσι από τον Άγγλο ιστορικό Henry Hall λόγω της τοποθεσίας στην οποία έγιναν οι πρώτες ανασκαφές, το Tell al-'Ubaid του νοτίου Ιράκ. Οι Ουμπαΐδες δημιούργησαν έναν αρκετά οργανωμένο πολιτισμό με ανεπτυγμένη γεωργία, υφαντουργία, εμπόριο και κεραμική αλλά δεν φαίνεται να είχαν δική τους γραφή.

Η εμφάνιση της γραφής στη Μεσοποταμία είναι συνδεδεμένη με έναν άλλο πολιτισμό, αυτόν των Σουμερίων, οι οποίοι εμφανίζονται και εγκαθίστανται στην περιοχή του νοτίου Ιράκ γύρω στο 3300 π.Χ. εκτοπίζοντας του Ουμπαΐδες. Ακριβώς επειδή οι Σουμεριοί ανέπτυξαν γραφή, αρχιτεκτονική και τέχνες, μέχρι σήμερα θεωρούνται ως ο

αρχαιότερος (ολοκληρωμένος) πολιτισμός της Μεσοποταμίας αλλά και ως ο πιο αρχαίος ανθρώπινος πολιτισμός παγκοσμίως, λίγο πιο πρόμιος από αυτόν των Αιγυπτίων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει μια διευκρίνιση. Το όνομα Σουμέριοι πολύ συχνά χρησιμοποιείται ως συλλογικό όνομα που δηλώνει έναν συγκεκριμένο λαό του νοτίου Ιράκ. Αυτή η αντίληψη είναι παραπλανητική. Δεν υπάρχει κανένα τεκμήριο ότι υπήρξε ποτέ μεμονωμένος λαός που να ονομάζονταν Σουμέριοι. Αντιθέτως, γνωρίζουμε ότι συνυπήρχαν πολλά διαφορετικά βασίλεια, ενίοτε διαφορετικής καταγωγής, τα οποία λίγο πολύ μοιράζονταν τον ίδιο υλικό πολιτισμό. Η σουμεριακή γλώσσα δεν φαίνεται να μπορεί να ενταχθεί σε καμία από τις γνωστές οικογένειες γλωσσών (ινδοευρωπαϊκή, σημιτική, δραβιδική κ.λπ.).

Οι λαοί αυτοί, λοιπόν, που καταχρηστικά αποκαλούμε Σουμέριους, αντικαταστάθηκαν γύρω στον 24^ο αιώνα π.Χ. από τους Ακκάδιους, έναν λαό σημιτικής γλώσσας, ο οποίος επικράτησε μέχρι και τον 22^ο αιώνα π.Χ. Η έδρα των Ακκάδιων ήταν η Άκκαντ, μια πόλη που παρότι γνωρίζουμε ότι βρισκόταν στις όχθες του Τίγρη ποταμού, μέχρι σήμερα δεν έχει ανακαλυφθεί από τις ανασκαφές. Στους Ακκάδιους οφείλουμε την ονομασία «Σουμέριοι» για τους προκατόχους τους. Οι ίδιοι οι Σουμέριοι αποκαλούσαν τον εαυτό τους saĝgiga (𒊩𒌆𒊩𒌆), δηλαδή «μαυροκέφαλοι» και τη γη τους ως kiengi (𒊩𒌆𒊩𒌆), όνομα θολής ετυμολόγησης. Οι Ακκάδιοι αποκαλούσαν το νότιο Ιράκ ως «māt Šumerim» (𒊩𒌆𒊩𒌆𒊩𒌆) δηλαδή «Σουμέρια γη» και εξαιτίας αυτού επικράτησε να αναφερόμαστε στους προ-Ακκάδιους ως Σουμέριους, δηλαδή κατοίκους της Σουμέριας γης.

Οι Ακκάδιοι με τη σειρά τους αντικαταστάθηκαν στην εξουσία από τη λεγόμενη Τρίτη Δυναστεία της Ουρ (Ur III). Η καταγωγή αυτής της δυναστείας είναι αντικείμενο συζήτησης. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν τα μέλη της ήταν η σουμεριακή και όχι η ακκαδική και γι' αυτόν τον λόγο εικάζουμε ότι πρόκειται για κατάλοιπα των Σουμεριών, τα οποία πήραν ξανά πίσω την εξουσία κάπου στα μέσα του 22^{ου} αιώνα π.Χ., βασιλεύοντας μέχρι το 2004 π.Χ., όπου βλέπουμε τους Σημίτες να επανέρχονται.

Ο 21^{ος} αιώνας είναι ο αιώνας των Αμορριτών. Οι Αμορρίτες είναι ένας πολύ αινιγματικός λαός για τον οποίο γνωρίζουμε ελάχιστα πράγματα. Το όνομά τους φαίνεται να το πήραν από μια από τις βασικές θεότητες τους τον Αμούρρου. Η γλώσσα που χρησιμοποιούσαν ήταν σημιτικής καταγωγής αλλά δυστυχώς δεν μας έχουν σωθεί πολλές επιγραφές τους. Έχουν διατυπωθεί διάφορες υποθέσεις που βλέπουν στους Αμορρίτες τους

προγόνους των Εβραίων, όμως η υπόθεση δεν είναι καθόλου απλή διότι σε άλλα σημεία, το όνομα των Αμορριτών φαίνεται να συνδέεται με ηγεμόνες και λαούς που φέρουν ονόματα μη σημιτικής καταγωγής. Το πιο πιθανό είναι να επρόκειτο για ανάμεικτους λαούς ποικίλης καταγωγής και γλώσσας, οι οποίοι στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. έκαναν πολύ έντονη την εμφάνισή τους κατά μήκος του Περσικού Κόλπου και κυρίως στο νότιο Ιράκ όπου ίδρυσαν διάφορες δυναστείες.

Η έλευση των Αμορριτών και η επικράτησή τους έναντι των Ακκάδιων, προκάλεσε μια ιδιόρρυθμη γεωγραφική διάσπαση στους σημιτικούς πολιτισμούς του αρχαίου Ιράκ, η φύση και οι αιτίες της οποίας δεν είναι απολύτως διανυγείς. Έτσι, από τις αρχές της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. στο βόρειο Ιράκ εμφανίζονται οι Ασσύριοι με έδρα τους την πόλη Άσσουρ και μετέπειτα τη Νινευή ενώ στο νότιο Ιράκ οι Βαβυλώνιοι με έδρα τη Βαβυλώνα· όλοι τους λαοί σημιτικής γλώσσας. Από τους δύο λαούς, οι Βαβυλώνιοι φαίνεται να είναι περισσότερο συνδεδεμένοι με τους Αμορρίτες, καθώς βλέπουμε πως στον 19^ο αιώνα π.Χ. ιδρύεται η Παλαιο-Βαβυλωνιακή αυτοκρατορία (Old Babylonian Empire) από Αμορρίτες βασιλιάδες, ο πιο γνωστός εκ των οποίων ήταν ο Χαμουραμπί, ένας από τους πιο αρχαίους νομοθέτες της αρχαιότητας.

Έχει ενδιαφέρον να παρατηρηθεί, ότι ακόμη και μετά το τέλος της ακκαδικής δυναστείας, οι Βαβυλώνιοι αποκαλούσαν την περιοχή τους ως *māt Akkadī* (𒄠𒀭𒂗𒂗𒂗𒂗), δηλαδή «ακκαδική γη». Παρ' όλ' αυτά, εμφανίζονται στα διάφορα κείμενα αρκετά άλλα ονόματα για να δηλώσουν τη Βαβυλώνα, όπως το KA₂.DINGIR.RA^{KI} (𒀭𒁕𒀭𒂗𒂗𒂗) ή το TIN.TIR^{KI} (𒄠𒀭𒂗𒂗𒂗). Το πρώτο όνομα φαίνεται να σημαίνει «πύλη των θεών» και έδωσε έτσι έδαφος για μια λαϊκή ετυμολόγηση της πόλης ως πύλης των θεών. Δεν γνωρίζουμε την ετυμολογία του δεύτερου ονόματος.

Οι Ασσύριοι και οι Βαβυλώνιοι συνεχίζουν να υφίστανται καθ' όλη τη διάρκεια της δεύτερης χιλιετίας π.Χ. φτάνοντας ως τον 7^ο και 6^ο αιώνα π.Χ. αντιστοίχως, οπότε και εξαφανίζονται από τις πηγές. Παρ' όλ' αυτά, η ηγεμονία τους στη Μεσοποταμία δεν ήταν συνεχόμενη. Τον 16^ο αιώνα έκανε την εμφάνισή του από τα ανατολικά ένας επίσης αιγιματικής καταγωγής λαός ονόματι Κασσίτες, οι οποίοι εγκαθίδρυσαν τη δική τους δυναστεία μέχρι και τον 12^ο αιώνα π.Χ., όταν ηττήθηκαν από τους Ελαμίτες, έναν λαό ιρανικής καταγωγής που κατοικούσε στα νοτιο-ανατολικά σύνορα του Ιράκ, ο οποίος έπαιζε κομβικό ρόλο στα πολιτικά δρώμενα ήδη από την εποχή των

Σουμερίων. Η γλώσσα των Κασσιτών επίσης φαίνεται να μην μπορεί να συνδεθεί με άλλες γνωστές οικογένειες γλωσσών.

Από τον 11^ο αιώνα και εξής κάνουν την εμφάνισή τους δυτικά του Ιράκ οι Αραμαίοι, ένας λαός επίσης σημιτικής καταγωγής, ο οποίος συχνά πυκνά εξαπλωνόταν στα εδάφη του βόρειου Ιράκ δημιουργώντας μεγάλο πρόβλημα στους Ασσυρίους. Οι Ασσύριοι εν τέλει επικράτησαν και διατήρησαν την κυριαρχία τους στο βόρειο Ιράκ μέχρι το 612 π.Χ., όταν ένας συνασπισμός από Βαβυλώνιους με Μήδους (επίσης Ιρανικής καταγωγής λαός) κατέστρεψε ολοσχερώς τη Νινευή, την πρωτεύουσα του Ασσυριακού κράτους, δίνοντας οριστικό τέλος στην ασσυριακή αυτοκρατορία. Οι Βαβυλώνιοι άντεξαν έναν αιώνα παραπάνω, ως το 539 π.Χ., όπου ηττήθηκαν από την επόμενη μεγάλη δύναμη της περιοχής, τους Αχαιμενίδες Πέρσες και τον βασιλιά Κύρο τον Μέγα.

Οι Αχαιμενίδες Πέρσες -λαός ιρανικής καταγωγής- παρότι χρησιμοποιούσαν την αρχαία περσική γλώσσα (Old Persian), για εμπορικούς και διοικητικούς λόγους υιοθέτησαν ως *lingua franca* της αυτοκρατορίας τους την ήδη διαδεδομένη σε όλα τα εδάφη δυτικά τους, αραμαϊκή γλώσσα. Έτσι, παρατηρούμε το εξής ενδιαφέρον: ένας λαός ιρανικής καταγωγής να χρησιμοποιεί γλώσσα σημιτικής καταγωγής.

Εδώ δίνεται ευκαιρία να προσθέσουμε μια ακόμη μεθοδολογική αρχή: η γλώσσα που χρησιμοποιεί ένας λαός δεν συνδέεται πάντα με την καταγωγή του. Με άλλα λόγια, το ότι ένας λαός χρησιμοποιεί σημιτική γλώσσα, δεν σημαίνει ότι ήταν λαός σημιτικής καταγωγής κατά τον ίδιο τρόπο που εγώ, παρότι είμαι ελληνικής καταγωγής, φέρω επίθετο (Κεχαγιάς) που είναι Ιρανικής προέλευσης. Αν προσπαθήσει κανείς να ανασυνθέσει την ιστορία περιοριζόμενος μόνο στις γραπτές πηγές και στα κύρια ονόματα μπορεί να οδηγηθεί στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι κατοικούσαν πολλοί άνθρωποι ή λαοί Ιρανικής καταγωγής στην Ελλάδα του 20^{ου} και 21^{ου} αιώνα.

Επεκτείνοντας λίγο περισσότερο την ίδια μεθοδολογική αρχή: η γλώσσα που μιλάει ένας λαός δεν αντιστοιχεί πάντα στη γραπτή του γλώσσα. Οι Πέρσες, ως ιρανικής καταγωγής λαός μιλούσαν την αρχαία περσική γλώσσα αλλά έγραφαν στην αραμαϊκή γλώσσα. Αυτό σημαίνει ότι αν περιοριστούμε μόνο στα αρχαιολογικά ευρήματα και στις επιγραφές που υπάρχουν (και είναι κυρίως αραμαϊκές), θα οδηγηθούμε στο εσφαλμένο συμπέρασμα ότι οι Αχαιμενίδες Πέρσες ήταν Σημίτες.

Επειδή όμως τίποτα δεν κρατάει για πάντα, ούτε οι Αχαιμενίδες Πέρσες κατάφεραν να αντέξουν για πολλά χρόνια, αφού τον 4^ο αιώνα π.Χ. βρήκαν το τέλος τους από τον Μέγα Αλέξανδρο και τα Μακεδονικά βασίλεια.